

GERŐ ZSUZSA

Nivellálás vagy kiegyensúlyozás? Buktatók a tehetséges gyerekek nevelésében¹

Gyakran találkozunk azzal a vélekedéssel, hogy a tehetséges emberek, művészek vagy tudósok között több a súlyosan neurotikus, mint az átlag populációban. A XIX. század szépirodalmában és első pszichológiai írásaiban egész kultusza volt az ilyen-fajta véleményeknek (lángész és örült stb.). A klinikai gyakorlat tapasztalata azonban nem felel meg egészen ennek a hiedelemnek; a komolyan alkotók nagy része éppen teljesítménye révén dinamikus egyensúlyt tart belső életében, ha küzdelmesen is, a feszültségek elvezetését képes a szublimáció útjára terelni. A különös adottságokkal rendelkező gyerekek viselkedését, még ha tehetségesnek is deklarálják őket, sokszor rosszallás vagy gyanakvás kíséri. A családban, óvodában, iskolában egyaránt olyan nevelési problémát jelenthetnek, amelytől „ez a gyerek beteg” címkézéssel igyekszenek a nevelők szabadulni. Kétségtelen tény, hogy az egyenletesen harmonikus gyereket, aki „nem lóg ki a sorból”, könnyebb, kellemesebb nevelni.

A pedagógiai kényelemtől azonban komolyabb megfontolni valót is jelent a különös képességű gyerek fejlődése. A kiugró képesség megbonthatja a funkciók egyensúlyát, olyan egyenlőtlenséget teremthet, amely megsokszorozza a fejlődéssel egyébként is együtt járó feszültségeket; Egy-egy fejlődési szakasz csúcspontján a szokásos fejlődési zökkenők helyett komoly válságtünetek jelentkezhetnek. Ilyenkor nehéz megítélni, hogy adott esetben a fejlődéssel járó átmeneti konfliktusról vagy körjelző funkciózavarról van-e szó. A kisgyerekkori mozgásfejlődés tapasztalataira támaszkodva Wallon hangsúlyozza, hogy kóros folyamat gyanúját kelti, ha egy-egy funkció virtuóz fokig finomul. A fejlődés során ugyanis minden részképességnek bele kell illeszkednie az adott fejlődési szakasz viselkedési rendszerébe; az adott működési szint érvényesülése érdekében az egyes integrálódott funkciók háttérbe kerülhetnek, a „működő egész” érdekében mintegy veszthetnek differenciáltságukból. Az önjáró

¹ Angolul megjelent: To be equalised or balanced. In: Socialization and the child rearing practice Acta Psychologica Debrecina, 20, 1997, 215–219.

módon elkülönülő virtuóz funkció a képességrendszer fejlődésének elakadását vagy kóros eltolódását jelezheti.

Wallon példái fogyatékos gyerekekről szólnak. Az egyre gyakrabban előforduló autisztikus kórképeknél ez a jelenség még szembeötlőbb, mivel nem csak a legkorábbi időszak sajátossága. Ezeknél a gyerekeknél gyakran a virtuóz funkció igazán virtuóz részképességet, „tehetséget” jelezhet. A kiugró képesség pedig a szülővel, pedagógussal esetleg feledtetni a betegséggel járó bizarrériákat, s a kezelés hiánya előmozdíthatja a baj kifejlődését.

Pali enyhén autisztikus fiú, viselkedési furcsaságai az iskolakezdekori problémát jelentettek, így került pszichológushoz. Az első három évben – megfelelő képességei ellenére – az iskolai feladatok elvégzése, illetve a beilleszkedés a közösségi feladathelyzetbe sok kudarccal járt. Mindez akkor enyhült, amikor – a már korábban tapasztalt – jó hallása és zenei érdeklődése reményében elkezdett zongorázni tanulni. Ebben bámulatos gyorsasággal haladt. Két év után Bartók *Mikrokozmosz* darabjait úgy játszotta, mintha „lefényképezte” volna, Kocsis Zoltán lemezről hallott játékát. A szülők – zenei tehetségében bízva – nem törődtek a fiú változatlanul fennálló, a kórképet jellemző viselkedési bizarrériáival, külföldi zeneiskolába íratják, s ezzel lemondtak a kezelés folytatásáról, valamint a normál gyerekközösség biztosításáról. Az idegen nyelvű környezetben a fiú teljesen elszigetelődött, zeneóráin kívül napját anyjával töltötte. Serdülő korában bizarrériái oly mértékben felerősödtek, hogy még a szükséges, rendszeres gyakorlásra is képtelenné vált, majd a zongoráról könnyebb hangszerre kényszerült átváltani. Tízennyolc évesen állapota és a család helyzete válságosra fordult, ám tehetségét felnagyítva a kezelést ő maga nem akarja újramegkezdni.

Veszélyt rejt magában az is, ha ugyan az értelmi fejlődés nagyjából kiegyenlített, de az életkori átlaghoz képest olyan mértékben előreszalad, hogy az érzelmi élet, a személyiség érése nem tud ezzel lépést tartani. Az egyenlőtlenül fejlődő gyerekek kezeléséből tudjuk, hogy a személyiségstruktúrában kialakult diszkrepanciával túlzott feszültség jár együtt, és ez a fejlődést akadályozó dekomponáltságához vezethet. Hasonló a helyzet akkor is, ha a kiugró képességek, illetve személyiségrészek diszkrepanciája fenyeget. Ilyen esetekben az egyenlőtlenül fejlődő fiatalok értelmi fejlesztése helyett elsősorban az érzelmi tényezők kiegyensúlyozásával és érlelésével kell a diszkrepancia ellen dolgoznunk. A pedagógiai-pszichológiai feladat ezekben az esetekben legalább olyan sürgető, mint amikor az életkorban elvárható teljesítményt akarjuk elérni. Ha a személyiség kognitív és emocionális oldalát nem tudjuk kellően integrálni, a serdülés viharában a kóros fejlődés betegséggéként manifesztálódhat.

Szomorú példa erre Józsi, aki hatéves korában beilleszkedési panaszokkal került pszichológiai rendelésre. A briliánsan gyors észjárású fiú alkalmazkodási képtelensége érzelmi éretlenségéből fakadt. Három év nehéz munkájával lehetett őt kellő feladattudathoz és kitartáshoz, valamelyest kiegyenlített érzelmi reakciókhoz eljuttatni. Mindig nagyon találó, de sokszor mégsem egészen a helyzethez illő ötletei, asszociációi ellenére fent maradt a gyanú, hogy a mélyben forrongó katlan a kreativitás mellett a dezintegráció veszélyét is magában hordják. A serdülés kezdetén minden átme-

net nélkül súlyos szorongási roham jelentkezett a fiúnál, melynek elhatalmasodását nem tudta megakadályozni sem a ragyogó intellektusára, sem a szilárd terápiás kapcsolatra támaszkodó intervenció. Skizofrén állapota állandósult, évek alatt a betegség intellektusát is erősen megtámadta, kreatív késztetéseit bizarr kényszer gondolatokba és szokásokba torkolltak.

Jelen tudásunk alapján természetesen nem tudjuk eldönteni, hogy Józsi gyerekkori briliáns asszociációi már a génikusan meghatározott betegség megnyilatkozásai voltak-e? Mindenesetre az endogén betegség veszélye nélkül is gyakran tapasztalható, hogy a személyiségrészek integrációjának elégtelensége a teljesítmény rovására megy, életvezetési zavarokhoz, esetleg a tehetség tökéletes elkallódásához vezet.

Kati esetében jól lehetett követni, hogy zavarai az integráció hiányában gyökereznek; e zavarok dinamikája nehezen elkülöníthető a személyiségnek az előbbieken látott endogén megbomlásától. Kati a képzőművészeti főiskolára hirtelen indíttatásból jelentkezett, és szinte erőlködés nélkül nyert felvételt. Egyévi lelkes munka után egy zaklatott szerelmi epizódot követően az egész világ érdektelenné vált számára, a rajzolással is felhagyott, elidegenedési érzések, bizarr hangulatok, szuicid gondolatok foglalkoztatták. Mentőövként választotta a pszichoterápiát. Amikor a kezelés hatására újra dolgozni kezdett, bizalmasan megmutatott rajzaiból feltáruult az extrém agresszív töltésű, bizarr szexuális vágyakkal és félelmekkel telített fantáziavilága. Érdektelensége, munkaképtelensége, úgy látszik, védekezésként alakult ki, minden energiáját a fenyegető ösztönvilág megfékezésére kellett fordítania. A terápia lehetővé tette, hogy elfojtás helyett, a verbalizálás révén szembenézzen belső világával, munkája révén az elfogadhatatlan késztetéseket a szublimáció útjára terelje.

Más példák arra utalnak, hogy a személyiség destruktív elemeinek integrálatlan szabad áramlása akkor is a tehetség kibontakozásának gátjává válhat, ha nem fenyeget a pszichotikus reakciók veszélye. Bob serdülő korára zenei képességei annyira kibontakoztak, hogy tehetsége tiszteletben tartása címén a pedagógusok jórészt eltúrték elégtelen iskolai teljesítményét, illetve renitens viselkedését. Zenei előmenetelében nagy része volt az apai szigoroknak, kisgyerek korában azért hozták pszichológushoz, mert a neurotikus, dekoncentrált fiú kintartásra képtelen volt, feladattudata nem felelt meg az apai normának. Serdülőkorában a szigor következtében kialakult bénító szorongása az autoritás ellen fordított agresszióba csapott át. Az apa tehetséggel való rivalizálás az ellenőrizetlen destruktív fantáziák olyan tömegét mobilizálta, hogy pszichoterápiás és nevelői intervenciók ellenére azok tehetségét bénító, kóros életvezetéshez, a mindezt ideologizáló elméletek megmerevedéséhez vezettek. Felnőtt korára a félreismert zenei pályafutása fenyegeti.

Tehetségüket jóval sikeresebben kibontakoztató serdülők pszichoterápiájából kiviláglik, hogy a dezintegrált személyiség-részek az elégtelen teljesítőképességen kívül egyéb zavart is okozhatnak, s a zavarok negatívan visszahathatnak a teljesítményre is. Miklós kisgyerekkori mentális fejlődését a Józsihoz hasonló briliáns és szertelen asszociációs készség jellemezte. Tízéves kora körül egyszerre mutatkozott meg matematikai és zenei tehetsége, de még hosszú időbe telt, amíg szívós szülői

ráhatás és pszichoterápia nyomán teljesítőképessége egyenletessé vált. Serdülőkorában a zene mellett döntött, megtanult az eredményekért kitartóan dolgozni. Érzelmi életét azonban továbbra is cikázó szertelenség jellemzi. Kisgyerekes módon, kapcsolataiban azonnali vágyteljesítést követel, alig tud figyelni mások igényeire, vagy a realitás szabta korlátokra. Félő, hogy sodró indulatai miatt minduntalan összeütközésbe kerül környezetével, illetve a tehetségével ideologizált szertelenség a még mindig törékeny munkaképessége kárára válik.

Robi viszont mintha ellenőrizetlen indulatai és telhetetlen érzelmi igényei ellen valamiféle aszkézissel védekezne: kisiskolás kori barátkozási szokásaival, túláradó kommunikációs késztetésével szemben serdülőkorában mindenféle kapcsolat elől elzárkózik, s kizárólag filológiai érdeklődésének él. Tehetségét mutatja, hogy középiskolás létére irodalomkritikai írásai egyetemi szinten elfogadottak, ám a társadalmi keretekkel szemben mutatott intoleranciája miatt tanárai javaslatára magántanuló. Félő, hogy a négy fal közé zárva az érdeklődési területéhez is elengedhetetlen szociális tapasztalatok hiánya hátráltatni fogja tehetsége kibontakozását.

Miklós és Robi ellentétes tünetei egyaránt azt mutatják, hogy a még infantilis emocionalitás mellett az intellektuális érettség és a hivatásbeli elkötelezettség nagyfokú diszkrepanciát teremthet. Ezt a feszültséget a tehetség iránt mutatott pozitív-negatív irányú – egyaránt szélsőséges – társadalmi elvárások és az ideologikus önáltatások nem tudják feloldani. Ilyenkor az elkallódás vagy a neurotikus tünetek veszélye pszichoterápiás segítséget igényel.

A tehetség kibontakozásának serdülőkori megtorpanása, a választott pálya elérésének belső akadályai, illetve a beilleszkedés nehézségei egyértelművé teszik, hogy gondoskodni kell a fejlődő személyiség egyensúlyban tartásáról, a személyiség integrációját és érettségét már az óvodás-kisiskolás kortól segíteni kell. Mindenekelőtt ki kell alakítani az erőfeszítés, a kellő feladatvállalás képességét. Azok a gyerekek, akik iskolába kerülve már folyékonyan olvasnak, vagy bonyolult matematikai feladatokat könnyedén oldanak meg, esetleg csak tíz-tizenkét éves korukban veszik észre, hogy nem tanultak meg tanulni. Képtelenek arra, hogy monoton vagy csak számukra alkalmas feladatot kitartóan végezzenek, éppen gyors észjárásuk miatt állandóan elkalandoznak, elvesztik szemük elől a kítűzött célt. Szülőnek, pedagógusnak ilyenkor a gyereket arra kell rávezetnie, hogy a rosszabb képességűekhez hasonlóan neki is van tanulnivalója: a figyelem koncentrálását, a kitartást, a feladat befejezésének igényét kell elsajátítania. Nehézséget jelent, hogy ennek a tanulnivalónak nincs pontos menetrendje, minden gyereknél más és más a rávezetés eszköze. Irányelvnek tekinthetjük azonban azt, hogy értelmességére hivatkozva rászorítsuk a dekoncentráltság, feladat-megkerülés következményeinek vállalására. Miklós édesanyja például nehezen tudta elfogadni, hogy nagy veszekedések közepette ne fiával együtt csináljon meg minden leckét, és hagyja, hogy az iskolai számonkérés szembesítse őt az elégtelen teljesítménnyel. Amikor végre Miklós rákényszerült az önálló feladatvégzésre, a pszichológus ráébreszthette a kettősségre: míg a felnőtt szeszélyének és önkényének érezte a vele szemben támasztott követelményeket, ugyanakkor infantilis módon

pánikba esett, amikor a felnőtt irányítása lazulni látszott. Miklósnál, de más hasonlóan munkaképtelen gyereknél is tapasztalható volt, hogy igen találékonyan tudnak érvelni, amikor okosságukra, tehetségükre hivatkozva feleslegesnek látnak egy-egy feladatot. Ugyanakkor tapasztalható az is, hogy a különбözés a társaitól elbizonytalanította a gyereket, nagyhangú magyarázatai ellenére önértékelése érezhetően megerősítésre szorult. Úgy érezheti, mintha átlagosnál jobb képessége a matematikában, vagy kiemelkedő tudása az állattanban valami rendellenesség lenne, s ráadásul ez nem is tudja ellensúlyozni az egyéb területeken elszenvedett kudarckokat.

Aggodalmuk bizonyos mértékben jogos: a gyerek kiugró képessége szívós munkabírás nélkül nem lesz elegendő az átlag feletti, sőt átlagos teljesítményhez sem. A pillanatnyi késztetéseket az aktuális tevékenység érdekében háttérbe szorító fékek, a belső szabályozó rendszer kialakulása a produktív munkának feltétele. Az ilyen belső szabályozás egyenletessé teheti az iskolai teljesítményt anélkül, hogy a kiugró képesség kibontakozását megakadályozná. Hermann Imre és Hermann Alice az írók, művészek gyerekkori visszaemlékezéseit elemezve a tehetség megnyilatkozásai közé számították azt, hogy a visszaemlékező személyek kisiskolásként szerettek iskolába járni s tanulni, érdekesnek találták az iskolában hallottakat, szívesen emlékeztek a képességeikre felfigyelő tanítóra. Bár nyilvánvaló, hogy az ellenkezőjére is van példa, érdemes lenne megvizsgálni, vajon a fékrendszer iskoláskori hiánya, és a felnőttkori pályán a teljesítmény körüli konfliktusok milyen összefüggést mutatnak. Mindenesetre az átlag képességek szintjén a belső szabályozottság és a kiegyenlített teljesítmény együttjárást mutatnak. A szorgalom ugyanakkor önmagában nem záloga a kiemelkedő produkciónak.

Az önértékelés bizonytalanságával és a kialakulatlan fékrendszerrel függ össze a beilleszkedés, a társas kapcsolatok sok nehézsége. Igen gyakori, hogy az első-második osztályos gyerek képtelen átérezni, hogy miért baj az, ha a tanteremben mindenkét megelőzve bekiabálja a kérdésre a helyes választ. A rendbontásra vonatkozó rosszallás ellen sokszor fölényesen azzal védekezik, hogy a többiek milyen buták, semmire sem tudnak válaszolni. Közben különlegességét kényelmetlennek érzi, szenved attól, hogy nem barátkoznak vele, illetve nem tudja, hogyan kezdjen a barátkozáshoz. Kötelkedő viselkedését, állandó kritikai megjegyzéseit megint csak okossága jogán tartja természetesnek, összeférhetetlenségét, az alkalmazkodás hiányát nehezen tudja belátni. A pszichológus én-érlelő munkájára éppen ezen a téren van szükség.

András esetében érdekes volt megfigyelni, hogy a társakkal való konfliktus gyökere a testvérféltékenység. Két évvel fiatalabb öccse simulékony, átlagosan értelmes gyerek, akivel szülei könnyen szót értenek. S noha Andrásra sokkal több időt fordítanak, elnézőbbek iránta, mindig úgy érzi, hogy annak a „dedós butának” sokkal jobb dolga van. Valójában a könnyű alkalmazkodást, az önfeledt gyengédség kifejezését irigyli tőle, amit ő maga az akadémikus természetével megghiúsít. A terápia során konfliktushelyzeteit vagy az emberekkel kapcsolatos bizarr-agresszív ötleteit vitatjuk meg. Ekkor érveimmel az átlag felnőtt, illetve a gyerekvilág szemszögéből igyekszem

álláspontját megkérdőjelezni. Beszélgetésünk ritkán vezet egyetértéshez, de két év alatt tapasztalható, hogy véleményem, magatartásom – és természetesen a szülők ezzel egybehangzó, együttműködő magatartása – lassan mintaként beépült. Ma már érettebb, elfogadóbb módon válaszol a világra. Azt is észrevette, hogy testvérével jobb kapcsolatba került, társaival kevesebb konfliktusba keveredik. Fejlődésének nyomon követése további fontos tanulsággal szolgál. A késhegyre menő konfliktusok forrása a testvére volt, az iskolai összeütközések csak halvány ismétlésnek tekinthetők. Mégis testvére a híd az átlaggyerekek felé: parázs veszekedéseik közepette vele hamarabb tudott játszani, közös elfoglaltságot, együttműködő pillanatokot találni, mint az idegenekkel. Testvére leplezetlen csodálata és más gyereknél elfogadóbb érzései lehetőséget adtak Andrásnak, hogy átélje, ötleteit követhetik, megérthetik érzéseit, az átlagosak befogadhatják. Ez az élmény megerősíti a pszichoterápiában elindult érési folyamatot: közeledési szándéka időnként társai közt is háttérbe szorítja akadékoskodó különállását.

Ahol hiányzik a testvér-modell, ott sokkal nehezebb az alkalmazkodás kialakítása. Márton egyetlen gyerek, szülei nagyon elfoglaltak, így a felnőtt társaság sem pótolja az otthoni játszótársat. Fantázia-játékait, számítógép kombinációit remekül megoszthatná kortársaival, értékelnék ötleteit, gyors megoldásait. Ehelyett azonban infantilis bohóckodással próbál figyelmet kicsikarni környezetéből. Minden kezdődő barátkozása kudarcba fullad kisgyerekes önzése és féltékenysége miatt. Mindig úgy érzi, ő az, akit háttérbe szorítanak, vagy hűtlenül faképnél hagynak. Valójában olyan kizárólagosságot követel, mint az anyját hiányoló kétéves gyerek. A pszichoterápiában éppen az elfogadó anya—gyerek kapcsolat hangulata tudta valamennyire lecsendesíteni dekoncentráltságát és az állandó ráirányuló figyelem agresszív kikövetelését. Így időnként már el lehet odáig jutni a beszélgetésben, hogy pillanatokra belássa infantilis egocentrizmusát és azt, hogy felfokozott kapcsolat-éhsége akadályozza az életkorának megfelelő kapcsolatok kialakulását és a tehetségének megfelelő teljesítmény elérését. Valódi változása még hosszú ideig tartó munkát igényel.

András vagy Márton terápiájának tanulsága, hogy én-erősítő, én-érlelő terápia csak akkor lehet hiteles és eredményes, ha a terapeuta valóban megbecsüli páciense tehetségét, nem akarja őt erőszakosan a saját elgondolása szerint mássá alakítani, de folyamatos értelmező vagy kritikai észrevételeivel a figyelem előterében tartja az érett személyiség mércéjét. A tehetség kibontakozását, az integrációt elősegítő hosszadalmas nevelői-terápiás munka sikerét a gyerekekkel foglalkozó felnőtt kongruens magatartása teszi lehetővé; átgondolt célkitűzéseit a fejlődés-nevelés napi lépéseiben igyekszik megvalósítani.

A kézirat elfogadva: 2000. február

Levelling or balancing? Difficulties in educating talented children

The development of a specially gifted child raises serious problems. An out-standing ability can upset the balance of the functions, creating a disparity that multiplies the tensions that go with development anyway. At the culminating point of a developmental phase serious symptoms of a crisis may appear instead of the usual developmental shocks. In such cases it is difficult to judge whether we are faced with a temporary conflict incidental to development or with some functional trouble.

A standstill in the development of talent in teenagers, the inner obstacles to attaining the chosen profession or rather the difficulties of adaptation make it imperative that work for keeping in balance the developing personality, for encouraging integration and maturity has to start already at kindergarten or lower grade age.

The success of the lengthy educational-therapeutic work that helps the unfolding of talent and integration, is made possible by the adults' congruent attitude with which they endeavour to realize their rational aims in steps taken day by day in helping development.